

بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت در دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد[◇]

شهناز مجاهد^۱؛ خدیجه نصیریانی^۲؛ زهرا
هاشمیان^۳ محمد حسن لطفی^۴؛ علیرضا اسلامی^۵

چکیده

هدف: باتوجه به تأثیر نماز بر هر شخص، به خصوص در سنین جوانی و دانشجویی این پژوهش با هدف تعیین چگونگی حضور دانشجویان در نماز جماعت و تعیین عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت صورت گرفته است. **روش:** این مطالعه توصیفی-تحلیلی به صورت مقطعی می‌باشد. **یافته‌ها:** نتایج نشان داد ۸۳.۵٪ دانشجویان در نماز جماعت شرکت می‌کردند. میانگین نمرات عوامل ترغیب کننده شرکت در نماز جماعت: پخش اذان ۰.۹۰ ± ۰.۳۰۴، اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت ۰.۹۳ ± ۰.۲۹۸، جذابیت اذان پخش شده ۰.۹۴ ± ۰.۲۷۹ و توجه والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت ۱.۰۵ ± ۰.۲۸۶ بود و عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت: عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت ۰.۹۵ ± ۰.۲۷۵، همزمانی نماز با کلاس درس ۱.۱۲ ± ۰.۲۶۶ و همزمانی نماز با توزیع غذا ۱.۰۶ ± ۰.۲۳۰ بود. **نتیجه گیری:** بنابراین پخش شدن اذان در محیط‌های آموزشی بیشترین تأثیر را در حضور دانشجویان در نماز جماعت داشته است و بیشترین علت عدم شرکت دانشجویان در نماز جماعت عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت بوده است.

واژگان کلیدی: نماز جماعت، دانشجویان، عوامل ترغیب کننده، عوامل بازدارنده.

◇ دریافت مقاله: ۹۲/۱۱/۱۹؛ تصویب نهایی: ۹۳/۰۳/۲۳.

۱. کارشناس ارشد مامایی؛ مربی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.
۲. دکترای پرستاری؛ استادیار دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد (نویسنده مسئول) / آدرس: یزد، صفائیه، خیابان بوعلی، دانشکده پرستاری و مامایی / شماره ۰۳۵۳۸۲۴۹۷۰۵ / Email: nasiriani@gmail.com
۳. پزشک عمومی؛ دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.
۴. دکترای اپیدمیولوژی؛ دانشیار دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.
۵. پزشک عمومی؛ مدیر دانشجویی و فرهنگی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.

الف) مقدمه

وجه اشتراک همهٔ ادیان، نیاز فطری بشر به نیایش با خداوند است و نماز مهمترین رکن نیایشی است که در همهٔ ادیان توصیه گردیده است (نجابت و همکاران، ۱۳۸۷). نماز به عنوان بهترین و مؤثرترین سلوک روحانی و یاد آرام بخش خداوند جان و جهان است که اگر به درستی اقامه گردد جان آدمیان را فراخی و فرخی خواهد بخشید (جمالی، ۱۳۸۱). در بررسی متون اسلامی اهتمام خاص اسلام به موضوع نماز و آثار آن پدیدار می‌گردد (طهباسی پور و کمانگری، ۱۳۷۵). خداوند، تبارک و تعالی در قرآن مجید چنین می‌فرماید: نماز را به پای دار که همانا نماز، اهل نماز را از هر کار زشت و ناپسند باز می‌دارد (سوره عنکبوت، آیه ۴۵).

اگرچه نماز به تعبیری یک امر شخصی ما بین فرد و خدای خود تعریف می‌شود و دارای اهمیت فراوان است (نجابت و همکاران، ۱۳۸۷) اما برگزار کردن نماز به جماعت اهمیت بیشتر دارد زیرا نماز جماعت نمادی با ارزش از جامعهٔ مطلوب اسلامی است که عناصری مانند رهبری، اتحاد و نظم را در بر می‌گیرد (نصر و همکاران، ۱۳۸۷).

احادیث و روایات اسلامی در پاداش و ارزش نماز جماعت فراوان است. در حدیث معروفی که پیامبر اکرم (ص) از جبرئیل نقل کرده اند، می‌فرمایند: «خداوند متعال وعده داده است که اگر عدد حاضران در نماز جماعت بیش از ده نفر باشد، اگر تمام دریاها مرکب و درخت‌ها قلم و جن و انس و ملائکه نویسنده شوند، نتوانند ثواب یک رکعت آن را بنویسند». براساس احادیث گهر بار معصومین (ع) نیز رفتن به مسجد برای شرکت در نماز جماعت و درک آن از ابتدای تکبیره الاحرام، اجر و پاداش بسیار زیادی دارد و نماز جماعت کوتاه و مختصر بر نماز طولانی برتری دارد (سلیمانی و عزیزی، ۱۳۸۹).

بنابراین اسلام از همان آغاز تأکید فراوانی بر اقامهٔ نماز به خصوص نماز جماعت داشته است چنانچه نماز جماعت و حضور در مسجد و تعامل نمازگزاران با یکدیگر و وعظ و منبر، به فراهم شدن ترقی و پیشرفت فرهنگ جامعه کمک مؤثر می‌نماید (حمیدیان، ۱۳۸۹) و با حضور در مسجد اتحاد و انسجام فیزیکی و نیز اتحاد معنوی که همدلی و وفاق جمعی به دنبال دارد بین اقشار مردم ایجاد و تقویت می‌گردد. اجتماع در مسجد و نماز جماعت از یک طرف نقش و تأثیرگذاری نماز را افزایش می‌دهد و از طرف دیگر در ایجاد و تقویت رفتارهای مثبت نقش بسیار دارد. این اجتماع بزرگ ضمن در برداشتن نکات آموزشی فراوان، همراه با تجدید پیمان و احیای حس برادری و برابری و استحکام بخشیدن وحدت میان مسلمین و اظهار قدرت و قوت می‌باشد و به دشمنان اسلام نشان می‌دهد که چگونه مسلمانان در صفوف مرصوص و دوشادوش یکدیگر آمادهٔ دفاع از کیان، شأن، شوکت آیین اسلام هستند (سلیمانی و عزیزی، ۱۳۸۹). همچنین صف‌های نماز جماعت جلوی تهاجم فرهنگی غرب را گرفته و آثار عقب ماندگی را از جامعه اسلامی پاک می‌کند (آسیایی،

۳۹۳ ◆ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

شفیعی، ۱۳۸۹). بنابراین با توجه به آثار و برکات فراوان نماز جماعت، مطالعه حکمت‌های فراوانی که در آن نهفته، حایز اهمیت است (نصر و همکاران، ۱۳۸۷).

به طور قطع نماز به خصوص نماز جماعت بر هر شخص، به خصوص در سنین جوانی تأثیرگذار است (رحمتی و سجادی، ۱۳۸۹). چرا که جوانی دوره شکل‌گیری شخصیت افراد و اوج عواطف انسانی و شور و احساس است و نیاز به ارتباط با خدا و آرامش یافتن، الگو جویی، حرمت‌طلبی، آزادی‌خواهی، عدالت‌خواهی، کمال‌جویی، شادایی و نشاط، خلاقیت و جستجوگری، هویت و معنایابی، دوست‌یابی و انس با هم‌نوعان، معرفت و آگاهی از جمله نیازهای معنوی جوانان است که نماز جماعت و مساجد در برآوردن آن‌ها نقش فوق‌العاده‌ای دارند و شرکت در نماز جماعت بهترین فرصت برای تقویت اطلاعات فرهنگی، سیاسی، مذهبی، اجتماعی و بهداشتی جوانان خواهد بود (آسیایی شفیعی، ۱۳۸۹).

ورود به دانشگاه و شروع زندگی دانشجویی خود به نوعی سرآغاز رویارویی با مجموعه‌ای مجهولات، تحولات و تغییرات است که بی‌شک پیامدهایی از قبیل احساس ترس، بی‌اعتمادی به آینده، اختلالات انطباقی، رفتاری و اخلاقی در پی خواهد داشت. از آنجا که نماز، دعا، نیایش و مناجات در فرهنگ غنی اسلام ذکر محسوب می‌شوند و برابر آیات و روایات اذکار به عنوان یک سپر حمایتی انسان در برابر مسائل و بلاها می‌باشد (بناکار و همکاران، ۱۳۸۰). لازم است که دانشجویان تشویق به شرکت در نماز به خصوص نماز جماعت شوند و شاید یکی از مهمترین مسائلی که فکر دینداران جوامع گوناگون بشری را به خود جلب کرده، این مسئله است که چگونه فرزندان جامعه را دیندار و نمازخوان کنند و آنها را از بهره‌های فراوان این ودیعه آسمانی پرنصیب سازند (محمدی و عباسیان، ۱۳۸۹). همچنین رشد سریع مفهوم معنویت در محیط دانشگاهی از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ چرا که اگر معنویت در محیط دانشگاهی به کار گرفته شود، سعادت و خلاقیت فردی ایجاد و هماهنگی سازمانی را افزایش می‌دهد. با اینحال به نظر می‌رسد با وجود تلاش‌های فراوانی که در برپایی نماز جماعت در مدارس، دانشگاه‌ها و مساجد سراسر کشور، با هدف جذب جوانان به نماز جماعت صورت گرفته است، میزان پایبندی به این فریضه الهی در حد مورد انتظار نیست و هرچند با اینکه تربیت دینی و نماز یکی از ارکان و مصوبه‌های آموزش و پرورش و دانشگاه‌های کشور است اما متأسفانه احساس می‌شود علاقه به نماز در بین نوجوانان و جوانان کاهش یافته و مساجد و نمازخانه‌ها به نحو مطلوب مورد استفاده جوانان قرار نمی‌گیرد (الحسینی، ۱۳۸۹). حال سؤال این است چرا با وجود اهمیت، فضیلت و جایگاه نماز در رشد انسان‌ها و تعالی جوامع، در میان نوجوانان و جوانان برخی آن‌چنان که باید به نماز اهمیت نمی‌دهند (ذوالفقاری و خلجی، ۱۳۹۰).

در کل با توجه به اینکه جوانان به عنوان آینده‌سازان جامعه اسلامی از بزرگ‌ترین سرمایه‌های این کشور به شمار می‌روند و تلاش در جهت توسعه آگاهی‌ها و شناخت دینی آنان از اهمیت به‌سزایی برخوردار است (سمیع پور و نجف زاده، ۱۳۸۹). در وهله اول نیاز به شناخت مسائل مهمی از قبیل چگونگی برپا داشتن نماز و شرکت در نماز جماعت است چرا که پژوهش‌های مرتبط و مشخص کردن عوامل مؤثر بر آن، راهگشای

برنامه ریزان فرهنگی دانشگاه‌های کشور خواهد بود تا با درک عمیق‌تری در این مقوله اهتمام و سیاستگذاری نمایند. بنابراین این پژوهش با هدف تعیین چگونگی حضور دانشجویان در نماز جماعت و تعیین عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت صورت گرفته است.

(ب) پیشینه تحقیق

نصیرزاده و همکاران (۱۳۹۲) در مطالعه "انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و محیطی اقامه نماز در دانشجویان" می‌نویسند انگیزه‌های کسب آرامش روانی، ادای تکلیف شرعی، ترس از عذاب الهی و عادت، به ترتیب بالاترین فراوانی‌ها را به خود اختصاص دادند. بین دختران و پسران از لحاظ انگیزه‌های نماز خواندن تفاوت معنادار وجود دارد. همچنین، نماز خواندن با انگیزه عادت و ادای تکلیف شرعی و ترغیب شدن به نماز توسط والدین، همیشه با نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران کودکی همراه است؛ در حالی که نماز خواندن با انگیزه کسب آرامش روانی، با ترغیب شدن به نماز توسط دوستان، گهگاه نماز خواندن و علاقه مند شدن نسبت به نماز در دوران جوانی ارتباط داشت. ترغیب به خواندن نماز توسط معلمان و اساتید، گهگاه نماز خواندن و علاقه مند شدن نسبت به نماز در دوران نوجوانی در افرادی که نماز را با انگیزه ترس از عذاب الهی، اقامه می‌کردند، بیشتر دیده می‌شد.

یعقوبی و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی "وضعیت گرایش به نماز خواندن در بین دانشجویان بر حسب متغیرهای جمعیت شناختی" می‌نویسند یافته‌های تحقیق حاکی از معنادار بودن ($p < 0.05$) تفاوت‌ها در میزان گرایش به نماز در بین دخترها و پسرهای دانشجو، بین رشته‌های مختلف تحصیلی و سایر متغیرهای گروه بندی بود. همچنین گروه مجرد نسبت به گروه متأهل در مؤلفه‌های توجّه به نقش امام جماعت میانگین نمره بالاتری به دست آوردند. پسرهای مجرد نسبت به پسرهای متأهل ادراک مثبت‌تری به نقش امام جماعت داشتند. پسرهای مجرد و متأهل در میزان گرایش به نماز مشابه بودند؛ در حالی که دخترهای متأهل بیش از دخترهای مجرد به آثار نماز گرایش نشان می‌دادند. براساس نتایج، در مؤلفه‌های نقش امام جماعت، گرایش به نماز، تصور مثبت به آثار نماز و نمره کل مقیاس گرایش به نماز، گروه مونث نسبت به گروه مذکر از میانگین نمرات بالاتری برخوردار بودند؛ در حالی که در مورد مؤلفه اجتناب از نماز و ادراک خنثی به آثار نماز، وضعیت بر عکس بود. این نشان می‌دهد که دخترها نسبت به پسرها به نماز گرایش بیشتری داشتند.

فضل‌الهی و ملکی توانا (۱۳۹۲) در "واکاوی عوامل جذب دانش آموزان به نماز جماعت مدارس" نشان دادند ۱. بین عوامل جذب دانش آموزان مدارس دخترانه و پسرانه به نماز جماعت تفاوت معناداری وجود داشت. ۲. گرایش‌های مذهبی و مشارکت والدین و متولیان مدارس در نماز جماعت، انگیزه حضور دانش آموزان را افزایش می‌داد. ۳. بین شناخت دانش آموزان از فواید نماز و نماز جماعت، و مشارکت آنان در

۳۹۵ $\diamond$ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

مجالس مذهبی، با رویکرد آنان به نماز جماعت مدارس رابطه مثبت وجود داشت. ۴. نحوه تقویت و تفویض مسئولیت برگزاری نماز جماعت به آنان، در افزایش علاقه و مشارکت در نماز جماعت مؤثر بود. ۵. بین شخصیت و نفوذ امام جماعت و نوع ارتباط او با فراگیران، امکانات، شرایط نمازخانه‌ها و گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت رابطه معنی‌داری وجود داشت.

عمیدی مظاهری و کرباسی (۱۳۹۱) در "بررسی فریضه نماز در دانشجویان جدید الورد دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در سال ۱۳۹۱" می‌نویسند ۵۷/۴٪ تقریباً همیشه نماز می‌خواندند و ۱/۴٪ از دانشجویان هیچ‌گاه نماز نمی‌خواندند، ۱۸/۷٪ از دانشجویان بیشتر وقت‌ها و ۷/۵٪ همیشه در نماز جماعت شرکت می‌کردند، تنها ۱۰/۳٪ هیچ وقت در نماز جماعت شرکت نمی‌کردند، ۳۸/۱٪ از دانشجویان بیشتر وقت‌ها و ۱۹/۸٪ تقریباً همیشه در اول وقت نماز می‌خواندند.

هادوی و حشمتی (۱۳۹۱) در یافته‌های مطالعه "عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان پردیس دانشگاه شاهد به نماز خواندن (با تاکید بر جو دینی خانواده، گروه دوستان، استادان دانشکده)" می‌نویسند ۱. میانگین گرایش به نماز در بین دانشجویان دختر، ۸۸.۲۲ و در میان دانشجویان پسر، ۸۱.۳۵ است. ۲. تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان دختر و پسر به لحاظ گرایش به نماز جماعت وجود دارد و در میان دختران بیشتر بوده است. ۳. رابطه معنی‌داری بین گرایش‌های دینی درون خانواده و گرایش به نماز وجود دارد؛ به این معنا که با افزایش گرایش‌های مذهبی درون خانواده، گرایش دانشجویان به نماز نیز افزایش می‌یابد. ۴. رابطه معنی‌داری بین مذهبی بودن محیط‌های ثانویه و گرایش به نماز وجود دارد. ۵. رابطه معنی‌داری بین نوع دوستان و الگوهای انتخابی و گرایش به نماز وجود دارد؛ به این معنا که دوستان مذهبی تأثیر مستقیم بر گرایش به نماز بر روی فرد دارند.

رجبی و زاهد بابلان (۱۳۹۱) در مطالعه "متغیرهای مرتبط با جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت از نظر عوامل مدرسه" می‌نویسند تحلیل عاملی اکتشافی نشان می‌دهد که از نظر عوامل مدرسه، هفت عامل، بار عاملی معنا دار داشته و به ترتیب اولویت، عامل حسن روابط معلمان و مربیان و سپس امکانات فیزیکی مدرسه و نمازخانه، ایمان فردی - خانوادگی، همسالان، وضعیت اقتصادی - اجتماعی خانواده، تبلیغات رسانه‌ها و جنسیت و پایه تحصیلی در گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت مدرسه اهمیت دارند.

نصیرزاده و همکاران (۱۳۹۰) در مقایسه "نگرش و پای‌بندی دانشجویان ساکن خوابگاه و دانشجویان دیگر، نسبت به نماز و ادراک موانع فردی و اجتماعی و محیطی درباره آن می‌نویسند" پسرانی که با والدین خود زندگی می‌کردند در مقایسه با سایر گروه‌ها نگرش منفی تری نسبت به نماز داشتند و موانع اجتماعی و فردی کمتری در مورد اقامه نماز گزارش کردند. ضمن آن که پسران ساکن خوابگاه‌های دانشجویی موانع

محیطی کمتری در مورد اقامه نماز گزارش کردند. بنابراین دانشگاه به عنوان یک نهاد فرهنگی و هنجار آفرین توانسته است در جهت نهادینه کردن هنجارهای اسلامی جامعه گام‌های موفقیت آمیزی بردارد. به ویژه در مورد دانشجویان ساکن خوابگاه‌های دانشجویی که از والدین خود دور هستند و ممکن است بیشتر تحت تأثیر هنجارهای دانشگاه قرار داشته باشند.

ذوالفقاری و خلجی (۱۳۹۰) در بررسی "عوامل مؤثر بر میزان حضور دانشجویان در نماز جماعت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تویسرکان" نشان دادند الف. بین مشارکت کارکنان دانشگاه و آموزش نماز با میزان حضور دانشجویان در نماز رابطه مستقیمی وجود دارد. ب. بین مکان، زمان و امکانات فیزیکی مناسب با میزان مشارکت دانشجویان رابطه مستقیم وجود دارد. ج. بین روحانی بودن امام جماعت و تشویق دانشجویان به نماز با میزان مشارکت آن‌ها رابطه مستقیم وجود دارد.

نصیرزاده و عرفان منش (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان "تفاوت‌های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن در دانشجویان می‌نویسند" دختران بیش از پسران تمایل به نماز فرادا داشته و پسران بیشتر به نماز جماعت تمایل دارند. در حالی که بین نگرش دختران و پسران نسبت به تأثیر داشتن ویژگی‌های امام جماعت در گرایش افراد به نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت و نیز بین اشتیاق و علاقه دو جنس نسبت به نماز و آشنایی آن‌ها با احکام و فلسفه نماز تفاوت معنی داری وجود نداشت. علاوه بر این دختران در مقایسه با پسران محدودیت‌های اجتماعی، محیطی و فردی بیشتری در مورد نماز خواندن گزارش نمودند.

محمدی و عباسیان (۱۳۸۹) در نتایج پژوهش "بررسی عوامل مؤثر بر تقویت و ارتقای معنویت دانشجویان (بررسی موردی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع))" می‌نویسند برنامه‌ها و رفتار کارکنان عقیدتی سیاسی ۸۲/۷٪، ارتباط منظم و هماهنگ بین دانشجویان و روحانیت ۸۶/۲٪، وجود کلاس‌های فوق برنامه قرآن و نهج البلاغه ۸۲٪، شرکت در نماز جماعت و مراسم مذهبی نماز جمعه، دعاها و جشن‌ها ۹۲/۸٪، رعایت شئون اسلامی و اخلاقی فرماندهان و استادان ۷۸/۴٪ و هنجارها و ارزش‌های موجود در جامعه ۶۲/۴٪ تأثیر را نشان می‌دهد.

رحمانی (۱۳۸۸) در بررسی "عوامل مؤثر در گرایش و عدم گرایش دانشجویان در اقامه نماز جماعت" نشان داد ۹۴/۶٪ دانشجویان به اصل نماز اعتقاد داشته، ۳۷/۳٪ در اقامه نماز جماعت فعال بوده و ۵۹/۳٪ نماز فرادی را ترجیح می‌دادند، ۳۷/۳٪ دانشجویان به نقش سازنده امام جماعت و مسئولان و ۳۴/۸٪ به نقش دوستان و ۴۷/۹٪ به تأثیر امکانات مناسب در شرکت فعال آنان در نماز جماعت اعتقاد داشتند.

۳۹۷ $\blacklozenge$ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

نصر و همکاران (۱۳۸۷) پژوهشی با عنوان " بررسی فراتحلیلی عوامل مؤثر بر جذب و شرکت دانش آموزان در نماز جماعت مدارس " انجام دادند. یافته‌های پژوهش در قالب ۲۶ عامل که در ۷ مقوله دسته بندی شده، ارائه گردید. مقوله‌های هفت گانه عبارت بودند از: عوامل فردی، خانوادگی، انسانی درون مدرسه‌ای، فیزیکی درون مدرسه‌ای، سایر عوامل مدرسه‌ای، همسالان و محیط.

نجابت و همکاران (۱۳۸۷) در نتایج پژوهش " بررسی دلایل عدم حضور دانشجویان در نماز جماعت " نشان دادند در پاسخ به میزان استمرار در ادای نماز، همیشه یا عمدتاً نماز می‌خوانم ۸۲/۷ درصد بدست آمد. این امر بیانگر آن است که بر خلاف پیش فرض غالب جامعه جوانان به نماز اهمیت می‌دهند در ضمن بیشتر پاسخ دهندگان اعلام داشته‌اند که در دبیرستان و دانشگاه میزان علاقه آن‌ها به نماز بیشتر بوده است. همچنین بیشتر پاسخ دهندگان نماز را مایه آرامش روح دانسته و ضعف پایه‌های اعتقادی را علت عدم توجه به نماز می‌دانستند.

غیاثوند (۱۳۸۶) در " بررسی وضعیت رفتارهای دینی در بین دانشجویان " می‌نویسد رفتارهایی چون؛ روزه گرفتن، امر به معروف و نهی از منکر، رفتن به زیارت اماکن مذهبی و شرکت در مراسم تاسوعا و عاشورا کمتر مورد توجه دانشجویان بوده است و در مقابل رفتارهایی از قبیل؛ نماز خواندن، قرآن خواندن و شرکت در نماز جماعت تفاوت چندانی بین جوانان غیر دانشجو و مردم عادی وجود ندارد.

علوی تحقیقی با هدف " بررسی وضعیت اقامه نماز فرادا، جماعت و جمعه و عوامل مرتبط با آن‌ها در بین دانش آموزان دبیرستان‌ها و دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان در سال ۱۳۸۰ نشان داد که جنس، پایه تحصیلی و نوع مدرسه بر نماز خواندن (فرادا) دانش آموزان تأثیر ندارد. در مورد دانشجویان، جنسیت دانشجویان فقط بر شرکت آنان در نماز جماعت تأثیر داشت. بین سن دانشجویان و شرکت در نماز جماعت آنان رابطه وجود داشت. نوع دانشکده دانشجویان بر نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت آنان تأثیر داشت.

ج) سوالات و فرضیات تحقیق

توزیع فراوانی شرکت دانشجویان در نماز جماعت چگونه است ؟

توزیع فراوانی نظرات دانشجویان در رابطه با نقش نماز در زندگی فردی آنها چگونه است ؟

توزیع فراوانی و میانگین و انحراف معیار عوامل مؤثر بر شرکت و عدم شرکت دانشجویان در نماز جماعت چگونه است ؟

فراوانی شرکت دانشجویان در نماز جماعت بر حسب ویژگی‌های دموگرافیک (جنس، محل سکونت، دانشکده محل تحصیل و محل اقامت دانشجو) متفاوت است .

بین میانگین اثر عوامل مؤثر بر شرکت و عدم شرکت در نماز جماعت و میزان شرکت دانشجویان در نماز جماعت تفاوت وجود دارد.

د) روش و ابزار تحقیق:

این مطالعه از رویکرد کمی استفاده می‌کند. روش مورد استفاده در این تحقیق، از نظر ماهیت، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی به صورت مقطعی می‌باشد. روش نمونه‌گیری به صورت تصادفی طبقه‌ای بوده که طبقات مورد نظر دانشکده محل تحصیل و جنس دانشجویان می‌باشد. بدین صورت که پژوهشگر با استفاده از روش طبقه‌ای، دانشگاه را بر اساس دانشکده-ها به چند طبقه تقسیم کرده و حجم نمونه در هر دانشکده را براساس تعداد دانشجوی شاغل به تحصیل تعیین نموده است، سپس در درون هر طبقه، تعداد نمونه را برحسب جنس تعیین نموده است و چنانچه از هر دانشکده ۶۶٪ حجم نمونه از دختران و بقیه از پسران انتخاب شدند چرا که اکثر دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشکده‌ها مؤنث بودند. برای انتخاب نمونه‌ها در درون هر دانشکده از نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. در کل حدود ۴۰۰۰ دانشجو در دانشگاه در رشته و مقاطع مختلف شاغل به تحصیل بودند که حجم نمونه ۲۷۰ نفر با احتساب ۱۵٪ ریزش نمونه بر اساس مطالعات قبلی در نظر گرفته شد که ۷۶ نفر از دانشکده بهداشت، ۶۰ نفر دانشکده پرستاری، ۵۰ نفر از دانشکده پیراپزشکی، ۵۴ نفر علوم پایه پزشکی، ۲۰ نفر دندانپزشکی و ۱۰ نفر از داروسازی تعیین شدند اما حدود ۱۵٪ دانشجویان پرسشنامه‌ها را بازگشت ندادند و ۲۳۰ نفر پرسشنامه‌ها را تکمیل نمودند.

جهت اجرای پژوهش پس از اخذ مجوز از مسئولین، به آموزش دانشکده‌ها مراجعه و به صورت تصادفی دانشجویان از هرترم با توجه به جنسیت انتخاب شدند و بعد از مراجعه به دانشجویان، در مورد اهداف پژوهش به آن‌ها توضیح داده شد و در صورت رضایت به شرکت در پژوهش، پرسشنامه در اختیار آن‌ها قرار داده شد تا بصورت خود گزارش دهی تکمیل نمایند.

ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته شامل دو قسمت مشخصات دموگرافیک (جنس، دانشکده محل تحصیل و وضعیت تأهل و محل سکونت والدین و محل اقامت دانشجو) و سوالاتی در مورد شرکت در نماز جماعت و تعداد دفعات شرکت در هفته، کدام نمازهای جماعت و نقش نماز در زندگی شخصی و انفرادی افراد بود و سپس سئوالات مربوط به نظرات دانشجویان در مورد عوامل ترغیب کننده شرکت در نماز جماعت شامل ۱۲ سوال در مورد: مقبولیت یا ویژگی‌های امام جماعت، سخنرانی مفید امام جماعت در زمان برگزاری نماز، حضور اساتید و مسئولان در نماز جماعت، ارتباط صمیمی با امام جماعت، توجه والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت، شرکت دوستان نزدیک در نماز جماعت، نظافت و زیبایی محیط نمازخانه، نزدیک بودن وضوخانه به نمازخانه، وجود سرویس بهداشتی کافی، پخش اذان،

جذابیت اذان پخش شده و اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت و سؤالات مربوط به عوامل بازدارنده شرکت در نماز جماعت شامل ۱۳ سوال در مورد: همزمانی نماز با کلاس درس، انجام سخنرانی بین دو نماز، همزمانی نماز با توزیع غذا، طولانی بودن نماز جماعت، عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت، تمسخر دیگران، سبک شمردن نماز، نداشتن وقت کافی، وضعیت جسمانی بعضی افراد مانند بوی عرق بدن و ....، آمیختگی نماز با مسائل سیاسی، احساس تحجر و عقب ماندگی، انتظار زیاد جهت برپایی نماز جماعت، شک به وقفی بودن محل نماز جماعت بود که طبق مقیاس لیکرت به سه دسته: کم، متوسط، زیاد و بسیار زیاد درجه بندی شده بود که هر آیتم حداقل ۱ و حداکثر ۴ نمره داشت. جهت تعیین روایی صوری و محتوی، پرسشنامه به ۵ نفر از اساتید گروه معارف دانشگاه داده شد و جهت تعیین پایایی آزمون، آزمون مجدد در مورد ۱۰ نفر انجام شد که با $r=0.8$ پایایی تایید شد.

پس از جمع آوری پرسشنامه ها، داده ها با استفاده از نرم افزار آماری SPSS ویرایش ۱۶ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و آمارهای توصیفی مانند میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد برای توصیف متغیرهای دموگرافیک، فراوانی شرکت در نماز جماعت و فراوانی و میانگین عوامل مؤثر در شرکت و عدم شرکت در نمازهای جماعت استفاده گردید و آزمون کای اسکور برای مقایسه چگونگی شرکت در نماز جماعت بر حسب متغیرهای دموگرافیک (کیفی) استفاده شد. همچنین بعد از تایید نرمال بودن جامعه آماری با استفاده از آزمون آماری کولموگروف-اسمیرنوف، آزمون تی مستقل برای مقایسه تفاوت میانگین متغیر اسمی دوگانه شرکت در نماز جماعت (بلی و خیر) با عوامل مؤثر بر شرکت و عدم شرکت در نمازهای جماعت مورد استفاده قرار گرفت.

۵) یافته‌ها

بر اساس یافته‌های بدست آمده از پژوهش در خصوص مشخصات دموگرافیک پاسخ دهندگان: اکثریت ۷۷.۴٪ واحدهای مورد پژوهش زن و از نظر دانشکده محل تحصیل: پرستاری و مامایی ۲۳.۹٪، بهداشت ۲۳٪، پیراپزشکی ۲۲.۲٪، پزشکی ۱۸.۶۹٪، دندانپزشکی ۸.۶۹٪، داروسازی ۳.۵٪ بودند از نظر وضعیت تأهل اکثریت ۸۵.۷٪ مجرد و از نظر محل سکونت ۵۸.۷٪ بومی استان یزد و از نظر محل اقامت ۵۶.۱٪ خوابگاهی بودند. میانگین سنی ۲۰.۲۸ سال و میانگین تعداد دفعات شرکت در نماز جماعت ۳.۲۹ بار در هفته بود.

جدول شماره یک: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب مشخصات دموگرافیک

فراوانی		موارد	
درصد	تعداد		
۷۷.۴	۱۷۸	زن	جنس
۲۲.۶	۵۲	مرد	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	
۲۳.۹	۵۵	پرستاری	دانشکده
۲۳	۵۳	بهداشت	
۲۲.۲	۵۱	پیراپزشکی	
۱۸.۶۹	۴۳	پزشکی	
۸.۶۹	۲۰	دندانپزشکی	
۳.۵	۸	داروسازی	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	تاهل
۱۴.۳	۳۳	متاهل	
۸۵.۷	۱۹۷	مجرد	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	محل سکونت
۵۸.۷	۱۳۵	بومی استان یزد	
۴۱.۳	۹۵	غیر بومی استان یزد	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	محل اقامت
۵۶.۱	۱۲۹	خوابگاه	
۴۳.۹	۱۰۱	غیر خوابگاه	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	
انحراف معیار	میانگین	سایر موارد	
۳.۰۱	۲۰.۲۸	سن	
۲.۲۹	۳.۲۹	تعداد دفعات شرکت در نماز جماعت در هفته	

از نظر شرکت در نماز جماعت ۸۳.۵٪ پاسخ مثبت و ۱۶.۵٪ پاسخ منفی دادند بنابراین اکثریت دانشجویان تحت مطالعه در نماز جماعت شرکت می نمودند.

۴۰۱ $\diamond$ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

جدول شماره دو: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب شرکت در نماز جماعت

فراوانی		موارد	
درصد	تعداد		
۸۳.۵	۱۹۲	بلی	شرکت در نماز جماعت
۱۶.۵	۳۸	خیر	
۱۰۰	۲۳۰	جمع	

از نظر شرکت دانشجویان در کدام یک از نمازهای جماعت پاسخ‌های دانشجویان نشان داد نماز صبح (۳۵ نفر) ۱۵.۲٪، ظهر و عصر (۱۳۴ نفر) ۵۸.۳٪، مغرب و عشاء (۳۶ نفر) ۱۵.۷٪، ظهر و عصر و مغرب و عشاء (۲۰ نفر) ۸.۷٪، صبح، ظهر و عصر، مغرب و عشاء (۲ نفر) ۰.۹٪، صبح و ظهر و عصر (۳ نفر) ۱.۲٪ بود. بنابراین اکثریت دانشجویان در نماز جماعت ظهر و عصر شرکت می‌کردند.

در مورد نگرش دانشجویان نسبت به نقش نماز در زندگی شخصی و انفرادی افراد، نظرات زیر به دست آمد: نماز جامعه و مردم را از انحرافات باز می‌دارد (۱۸ نفر) ۷.۸٪، نماز باعث تعالی و تکامل انسان می‌شود (۳۳ نفر) ۱۴.۳٪، نماز آرامش روحی و روانی به دنبال دارد (۱۲۷ نفر) ۵۵.۲٪، نماز تأثیر چندانی ندارد (۸ نفر) ۳.۵٪، نماز باعث تعالی و تکامل انسان می‌شود و آرامش روحی و روانی به دنبال دارد (۴۱ نفر) ۱۶.۱٪، نماز جامعه و مردم را از انحرافات باز می‌دارد و آرامش روحی و روانی به دنبال دارد (۵ نفر) ۲.۲٪، نماز جامعه و مردم را از انحرافات باز می‌دارد و باعث تعالی و تکامل انسان می‌شود و آرامش روحی و روانی به دنبال دارد (۲۵ نفر) ۱۰.۹٪. بنابراین اکثریت دانشجویان بر نقش آرامش روحی و روانی نماز تأکید داشتند.

در مورد شرکت در نماز جماعت بر حسب جنس، دانشجویان مؤنث ۸۶٪ و دانشجویان مذکر ۷۵٪ در نماز جماعت شرکت می‌نمودند که با استفاده از آزمون آماری کای اسکوئر تفاوت معنی داری بین دو گروه وجود داشت ($p=0.05$) بنابراین دانشجویان مؤنث نسبت به مذکر بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌نمودند.

جدول شماره سه: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب جنس و شرکت در نماز جماعت

جنس						موارد
جمع		خیر		بلی		شرکت در نماز جماعت
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۱۷۸	۱۴	۲۵	۸۶	۱۵۳	زن
۱۰۰	۵۲	۲۵	۱۳	۷۵	۳۹	مرد
۱۰۰	۲۳۰	۱۶.۵	۳۸	۸۳.۵	۱۹۲	جمع
X=۳.۵ df=۱ p=۰.۰۵						آزمون آماری کای اسکوئر

۴۰۲ ♦ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۱۲

بر اساس یافته‌ها شرکت دانشجویان در نماز جماعت در دانشکده پرستاری و مامایی ۹۴.۵٪، بهداشت ۸۱.۱۳٪، پیراپزشکی ۸۶.۲۷٪، پزشکی ۷۴.۴۲٪، دندانپزشکی ۸۵٪ و داروسازی ۷۵٪ بوده است و با استفاده از آزمون آماری کای اسکوتر اختلاف معنی داری بین دانشکده‌ها وجود داشت ($p=0.05$) و دانشجویان دانشکده پرستاری و مامایی از سایر دانشکده‌ها بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌نمودند.

جدول شماره چهار: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب دانشکده محل تحصیل و شرکت در نماز جماعت

شرکت در نماز جماعت						موارد
جمع		خیر		بلی		دانشکده محل تحصیل
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۲۳.۹	۵۵	۵.۵	۳	۹۴.۵	۵۲	پرستاری و مامایی
۲۳	۵۳	۱۸.۸۷	۱۰	۸۱.۱۳	۴۰	بهداشت
۲۲.۲	۵۱	۱۳.۷۳	۷	۸۶.۲۷	۴۴	پیراپزشکی
۱۸.۶۹	۴۳	۲۵.۵۸	۱۱	۷۴.۴۲	۳۲	پزشکی
۸.۶۹	۲۰	۱۵	۳	۸۵	۱۷	دندانپزشکی
۳.۵	۸	۲۵	۲	۷۵	۶	داروسازی
۱۰۰	۲۳۰	۱۵.۵	۳۸	۸۳.۵	۱۹۲	جمع
$X=10.68$ $df=5$ $p=0.05$						آزمون آماری کای اسکوتر

از نظر محل سکونت و شرکت در نماز جماعت دانشجویان بومی استان یزد ۸۸.۹٪ و غیر بومی استان ۷۵.۸٪ در نماز جماعت شرکت می‌کردند و با استفاده از آزمون آماری کای اسکوتر ($p=0.007$) اختلاف معنی داری یافته شد چنانچه دانشجویان بومی استان یزد نسبت به غیر بومی بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌نمودند.

جدول شماره پنج: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب محل سکونت و شرکت در نماز جماعت

محل سکونت				موارد
غیر بومی استان		بومی استان یزد		شرکت در نماز جماعت
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۷۵.۸	۷۲	۸۸.۹	۱۲۰	بلی
۲۴.۲	۲۳	۶.۵	۱۵	خیر
۱۰۰	۹۵	۱۰۰	۱۳۵	جمع
$X=6.93$ $df=1$ $p=0.007$				آزمون آماری کای اسکوتر

بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ... ♦ ۴۰۳

از نظر محل اقامت و شرکت در نماز جماعت نتایج نشان داد دانشجویان ساکن خوابگاه ۸۸.۴٪ و غیر خوابگاهی ۸۷.۱٪ در نماز جماعت شرکت می‌کردند اما آزمون آماری کای اسکور اختلاف معنی داری ($p=0.12$) بین دو گروه نشان نداد. بنابراین هر چند دانشجویان ساکن خوابگاه نسبت به غیر خوابگاهی درصد کمی بیشتر در نماز جماعت شرکت داشتند اما تفاوتی بین دو گروه وجود نداشت.

جدول شماره شش: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش بر حسب محل اقامت و شرکت در نماز جماعت

محل اقامت				موارد
غیره خوابگاه		خوابگاه		شرکت در نماز جماعت
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۸۷.۱	۸۸	۸۸.۴	۱۱۴	بلی
۱۲.۹	۱۳	۱۱.۶	۱۵	خیر
۱۰۰	۱۰۱	۱۰۰	۱۲۹	جمع
$X=1.74$ $df=1$ $p=0.12$				آزمون آماری کای اسکور

بر اساس یافته‌ها میانگین نمرات کسب شده عوامل ترغیب کننده، برای شرکت در نمازهای جماعت: پخش اذان 3.04 ± 0.90 ، اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت 2.98 ± 0.93 ، جذابیت اذان پخش شده 2.79 ± 0.94 ، توجه والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت 2.86 ± 1.05 ، نظافت و زیبایی محیط نمازخانه 2.66 ± 1.03 ، وجود سرویس بهداشتی کافی 2.64 ± 1.07 ، نزدیک بودن وضوخانه به نمازخانه 2.63 ± 1.14 ، شرکت دوستان نزدیک در نماز جماعت 2.61 ± 1.08 ، مقبولیت یا ویژگی‌های امام جماعت 2.57 ± 0.98 ، سخنرانی مفید امام جماعت در زمان برگزاری نماز 2.37 ± 1.03 ، ارتباط صمیمی با امام جماعت 2.01 ± 1.04 و حضور اساتید و مسئولان در نماز جماعت 2.00 ± 1.08 بود.

جدول شماره هفت: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش نمرات و میانگین بر حسب عوامل مؤثر ترغیب کننده در شرکت در نمازهای جماعت

میانگین و انحراف معیار	فراوانی تأثیر عوامل ترغیب کننده در شرکت در نماز جماعت										
	جمع		بسیار زیاد		زیاد		متوسط		کم		گزینه ها
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۲.۵۷±۰.۹۸	۱۰۰	۲۳۰	۲۰	۴۶	۳۳	۷۶	۳۱.۳	۷۲	۱۵.۷	۳۶	مقبولیت یا ویژگیهای امام جماعت
۲.۳۷±۱.۰۳	۱۰۰	۲۳۰	۱۷	۳۹	۲۷.۸	۶۴	۳۰.۴	۷۰	۲۴.۸	۵۷	سخنرانی مفید امام جماعت در زمان برگزاری نماز
۲.۰±۱.۰۸	۱۰۰	۲۳۰	۱۵.۲	۳۵	۱۲.۶	۲۹	۲۸.۹	۶۸	۴۲.۶	۹۸	حضور اساتید و مسئولان در نماز جماعت
۲.۰۱±۱.۰۴	۱۰۰	۲۳۰	۱۱.۷	۲۷	۱۹.۶	۴۵	۲۶.۵	۶۱	۴۲.۲	۹۷	ارتباط صمیمی با امام جماعت
۲.۸۶±۱.۰۵	۱۰۰	۲۳۰	۳۳.۵	۷۷	۳۳.۹	۷۸	۱۷.۴	۴۰	۱۵.۲	۳۵	توجه والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت
۲.۶۱±۱.۰۸	۱۰۰	۲۳۰	۲۵.۷	۵۹	۳۱.۳	۷۲	۲۱.۷	۵۰	۲۱.۳	۴۹	شرکت دوستان نزدیک در نماز جماعت
۲.۶۶±۱.۰۳	۱۰۰	۲۳۰	۲۵.۲	۵۸	۳۱.۷	۷۳	۲۶.۵	۶۱	۱۶.۵	۳۸	نظافت و زیبایی محیط نمازخانه
۲.۶۳±۱.۱۴	۱۰۰	۲۳۰	۲۹.۵	۶۸	۲۷	۶۲	۲۰	۴۶	۲۳.۵	۵۴	نزدیک بودن وضوخانه به نمازخانه
۲.۶۴±۱.۰۷	۱۰۰	۲۳۰	۲۸.۷	۶۶	۲۳	۵۵	۳۰.۴	۷۰	۱۷	۳۹	وجود سرویس بهداشتی کافی
۳.۰۴±۰.۹۰	۱۰۰	۲۳۰	۳۷	۸۵	۳۶.۵	۸۴	۲۰.۴	۴۷	۶.۱	۱۴	پخش اذان
۲.۷۹±۰.۹۴	۱۰۰	۲۳۰	۲۷	۶۲	۳۳.۵	۷۷	۳۰.۹	۷۱	۸.۷	۲۰	جذابیت اذان پخش شده
۲.۹۸±۰.۹۳	۱۰۰	۲۳۰	۳۳.۵	۷۷	۴۰.۴	۹۳	۱۷	۳۹	۹.۱	۲۱	اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت

از نظر عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت میانگین نمرات کسب شده واحدهای مورد پژوهش نشان داد: عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت $۲.۷۵±۰.۹۵$ ، همزمانی برپایی نماز با کلاس درس $۲.۶۶±۱.۱۲$ ، همزمانی برپایی نماز با توزیع غذا $۱.۰۶±۲.۳۰$ ، انجام سخنرانی بین دو نماز $۰.۹۷±۲.۲۹$ ، نداشتن وقت کافی $۲.۱۱±۰.۷۲$ ، طولانی بودن نماز جماعت $۲.۱۰±۰.۹۸$ ، وضعیت جسمانی بعضی افراد مانند بوی عرق بدن و ... $۱.۹۸±۱.۰۶$ ، انتظار زیاد جهت برپایی نماز جماعت $۱.۸۶±۱.۰۱$ ، آمیختگی نماز با مسائل سیاسی $۱.۸۳±۱.۰۲$ ، سبک شمردن نماز $۱.۸۰±۱.۰۸$ ، شک به وقفی بودن محل نماز جماعت $۱.۵۷±۰.۷۵$ ، تمسخر دیگران $۱.۵۰±۰.۸۹$ ، احساس تحجر و عقب ماندگی $۱.۴۵±۰.۸۴$ بود.

بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ... ♦ ۴۰۵

جدول شماره هشت: توزیع فراوانی واحدهای مورد پژوهش و میانگین نمرات بر حسب عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت

میانگین و انحراف معیار	فراوانی تأثیر عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت										گزینه ها
	جمع		بسیار زیاد		زیاد		متوسط		کم		
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۲.۶۶±۱.۱۲	۱۰۰	۲۳۰	۲۸.۷	۶۶	۳۱.۳	۷۲	۱۷.۴	۴۰	۲۲.۶	۵۲	همزمانی نماز با کلاس درس
۲.۲۹±۰.۹۷	۱۰۰	۲۳۰	۱۳.۵	۳۱	۲۵.۲	۵۸	۳۷.۸	۸۷	۲۳.۵	۵۴	انجام سخنرانی بین دو نماز
۲.۳۰±۱.۰۶	۱۰۰	۲۳۰	۱۶.۵	۳۸	۲۶.۵	۶۱	۲۷.۴	۶۳	۲۹.۶	۶۸	همزمانی نماز با توزیع غذا
۲.۱۰±۰.۹۸	۱۰۰	۲۳۰	۱۱.۳	۲۶	۲۰	۴۶	۳۶.۵	۸۴	۳۲.۲	۷۴	طولانی بودن نماز جماعت
۲.۷۵±۰.۹۵	۱۰۰	۲۳۰	۷.۴	۱۷	۱۳.۵	۳۱	۲۵.۷	۵۹	۵۳.۴۷	۱۲۳	عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت
۱.۵۰±۰.۸۹	۱۰۰	۲۳۰	۷	۱۶	۶.۵	۱۵	۱۵.۷	۳۶	۷۰.۹	۱۶۳	تمسخر دیگران
۱.۸۰±۱.۰۸	۱۰۰	۲۳۰	۱۲.۶	۲۹	۱۳	۳۰	۱۶.۱	۳۷	۵۸.۳	۱۳۴	سبک شمردن نماز
۲.۱۱±۰.۷۲	۱۰۰	۲۳۰	۱۳.۹	۳۲	۲۱.۷	۵۰	۲۶.۱	۶۰	۳۸.۳	۸۸	نداشتن وقت کافی
۱.۹۸±۱.۰۶	۱۰۰	۲۳۰	۱۲.۶	۲۹	۱۷.۴	۴۰	۲۵.۲	۵۸	۴۴.۸	۱۰۳	وضعیت جسمانی بعضی افراد مانند بوی عرق بدن و ...
۱.۸۳±۱.۰۲	۱۰۰	۲۳۰	۱۱.۳	۲۶	۱۱.۳	۲۶	۲۷	۶۲	۵۰.۴	۱۱۶	امیختگی نماز با مسائل سیاسی
۱.۴۵±۰.۸۴	۱۰۰	۲۳۰	۵.۲	۱۲	۷.۴	۱۷	۱۴.۸	۳۴	۷۲.۶	۱۶۷	احساس تحجر و عقب ماندگی
۱.۸۶±۱.۰۱	۱۰۰	۲۳۰	۱۰	۲۳	۱۶.۵	۳۸	۲۴.۳	۵۶	۴۹.۱	۱۱۳	انتظار زیاد جهت برپایی نماز جماعت
۱.۵۷±۰.۷۵	۱۰۰	۲۳۰	۳	۷	۷	۱۶	۳۳.۵	۷۷	۵۶.۵	۱۳۰	شک به وقتی بودن محل نماز جماعت

براساس یافته‌ها اثر عوامل ترغیب کننده بر شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جماعت با استفاده از آزمون آماری تی مستقل تفاوت معنی دار نداشت ($T=۱.۶۵$, $P=۰.۰۶$) اما اثر عوامل بازدارنده بر شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جماعت با استفاده از آزمون آماری تی مستقل تفاوت معنی دار داشت ($T=۷.۰۲$, $P=۰.۰۰۹$).

جدول شماره نه : مقایسه میانگین و انحراف معیار عوامل مؤثر ترغیب کننده و مانع در شرکت در نماز جماعت
برحسب شرکت در نماز جماعت

موارد	شرکت در نماز جماعت	میانگین	انحراف معیار	آزمون آماری تی مستقل
تأثیر عوامل مؤثر بر شرکت در نماز جماعت	بلی	۳۱.۶۸	۷.۵۴	$T=۱.۶۵$
	خیر	۲۹.۳۹	۸.۹۵	$P=۰.۰۶$
تأثیر عوامل مؤثر در عدم شرکت در نماز جماعت	بلی	۲۴.۵۸	۷.۰۳	$T=۷.۰۲$
	خیر	۲۸.۳۲	۹.۲۵	$P=۰.۰۰۹$

(و) نتیجه گیری

براساس یافته‌ها خوشبختانه اکثریت دانشجویان تحت مطالعه در نماز جماعت شرکت می‌نمودند که خود نشان دهنده موفقیت دانشگاه در زمینه ترغیب دانشجویان به شرکت در نماز جماعت بوده است و البته باید تأثیر بافت فرهنگی - مذهبی حاکم بر شهر یزد را نیز در نظر داشت. در سایر مطالعات شرکت دانشجویان در نماز جماعت کمتر از مطالعه فوق بوده است. در مطالعه رحمانی (۱۳۸۸) ۳/۳۷٪ دانشجویان در اقامه نماز جماعت فعال بوده و عمیدی مظاهری و کرباسی (۱۳۹۱) ۷/۵٪ همیشه در نماز جماعت شرکت می‌کردند.

بر اساس یافته‌ها اکثریت دانشجویان در نماز جماعت ظهر و عصر شرکت می‌کردند که دلیل آن حضور اکثریت دانشجویان در محیط آموزشی و در نظر گرفتن زمان برای اقامه نماز در برنامه‌های آموزشی می‌باشد. همچنین دانشجویان مؤثر نسبت به مذکر بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌نمودند که با نتایج مطالعه هادوی و حشمتی (۱۳۹۱) و یعقوبی و همکاران (۱۳۹۲) همسو است. اما در مطالعه نصیرزاده و عرفان منش (۱۳۸۹) دختران بیش از پسران تمایل به نماز فرادا داشته و پسران بیشتر به نماز جماعت تمایل داشتند.

بر اساس یافته‌های مطالعه دانشجویان دانشکده پرستاری و مامایی از سایر دانشکده‌ها بیشتر در نماز جماعت شرکت داشتند. در مطالعه علوی، (۱۳۸۰) نیز نوع دانشکده دانشجویان بر نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت تأثیر داشته است. در این مطالعه دانشجویان بومی استان یزد نسبت به غیر بومی بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌کردند بنابراین مطابق مطالعه نصیرزاده و همکاران (۱۳۹۰) به نظر می‌رسد پسرانی که با والدین خود زندگی می‌کردند موانع اجتماعی و فردی کمتری در مورد اقامه نماز دارند.

یافته‌های مطالعه نشان داد هر چند دانشجویان ساکن خوابگاه نسبت به غیر خوابگاهی درصد کمی بیشتر در نماز جماعت شرکت داشتند اما بین دو گروه تفاوت آماری وجود ندارد که مطابق مطالعه نصیرزاده و همکاران (۱۳۹۰) به نظر می‌رسد دانشجویان ساکن خوابگاه‌ها موانع محیطی کمتری در مورد اقامه نماز دارند و دانشجویان ساکن خوابگاه بیشتر تحت تأثیر هنجارهای دانشگاه قرار دارند.

۴۰۷ $\diamond$ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

در این مطالعه اکثریت دانشجویان بر نقش آرامش روحی و روانی نماز تأکید داشتند که با نتایج نجابت و همکاران و نصیرزاده و همکاران که پاسخ دهندگان آن‌ها نیز نماز را مایه آرامش روح و انگیزه‌های نماز خواندن را کسب آرامش روانی دانسته‌اند همسو است (نجابت و همکاران، ۱۳۸۷ و نصیرزاده و همکاران، ۱۳۹۲).

بر اساس نتایج، عوامل مؤثر بر ترغیب به شرکت در نمازهای جماعت به ترتیب اولویت: پخش اذان، اعتقاد به ثواب حضور در نماز جماعت، جذابیت اذان پخش شده، توجه والدین به مسائل دینی و شرکت آنان در نماز جماعت، نظافت و زیبایی محیط نمازخانه، وجود سرویس بهداشتی کافی، نزدیک بودن وضوخانه به نمازخانه، شرکت دوستان نزدیک در نماز جماعت، مقبولیت یا ویژگی‌های امام جماعت، سخنرانی مفید امام جماعت در زمان برگزاری نماز، ارتباط صمیمی با امام جماعت، حضور اساتید و مسئولان در نماز جماعت مؤثر بود. بنابراین پخش شدن نماز در محیط‌های آموزشی بیشترین تأثیر را در حضور دانشجویان مورد پژوهش در نماز جماعت داشته است. سایر پژوهشگران نیز به نوعی بر نقش عوامل فوق بر شرکت در نماز جماعت اشاره داشته‌اند از جمله عبارت از: عوامل فردی، خانوادگی، همسالان و محیط (نصر و همکاران، ۱۳۸۷)، نقش امام جماعت و مسئولان و دوستان و امکانات مناسب (رحمانی، ۱۳۸۸)، آموزش نماز، مکان و زمان و امکانات فیزیکی مناسب، تشویق دانشجویان به نماز، دوستان نمازخوان (ذوالفقاری و خلجی، ۱۳۹۰)، محیط‌های دینی خانواده و دوستان (هادوی و حشمتی، ۱۳۹۱)، حسن روابط مریبان، امکانات فیزیکی و نمازخانه، ایمان فردی - خانوادگی، همسالان، تبلیغات رسانه‌ها (رجبی و زاهد بابلان، ۱۳۹۱)، گرایش‌های مذهبی و مشارکت والدین، شناخت فواید نماز و نماز جماعت، شخصیت و نفوذ امام جماعت و نوع ارتباط او با فراگیران، امکانات و شرایط نمازخانه (فضل‌الهی و ملکی توانا، ۱۳۹۲)، دوستان، فضا و کیفیت نمازخانه و وضوخانه (نجابت و همکاران، ۱۳۸۷)، روحانیون و مسؤولین، همسالان، خصوصیات فردی، رفتارهای مذهبی والدین، آگاهی جوانان در مورد فلسفه و آثار نماز جماعت، امکانات، اعتقاد به دعا و نیایش خدا، نحوه برخورد والدین با جوانان از لحاظ نظارت، تشویق و تنبیه، کلاس‌های آموزشی، ورزشی و تفریحی (الحسینی، ۱۳۸۹)، محیط و موقعیت مسجد، آگاهی از آثار نماز، خانواده، انگیزه و امام جماعت (جاویدی، آل‌سعدی، ۱۳۸۹)، توانایی علمی، بیان ساده و شیوا، ابتکار و خلاقیت، دوستی با جوانان و نوجوانان، احترام و تواضع، درک موقعیت سنی جوانان توسط امام جماعت، فضای مناسب و ظواهر خوب آن، نظافت، وسایل صوتی، گرما زا و سرما زای مسجد و توجه جوانان و نوجوانان، اهتمام به مسئله جوانان و نوجوانان و آشنا کردن جوانان به فلسفه اعمال عبادی، اخلاق و رفتار نمازگزاران، جذب از طریق دوستان (آل‌حسین، حائری، ۱۳۸۹) و نقش والدین (آقامحمدی و اسدی، ۱۳۸۹) است.

در این مطالعه مقبولیت یا ویژگی‌های امام جماعت، سخنرانی مفید امام جماعت در زمان برگزاری نماز، ارتباط صمیمی با امام جماعت و حضور اساتید و مسئولان اثر متوسط تا کمتری بر حضور در نماز جماعت داشته است که با نتایج ذوالفقاری (۱۳۸۹) و الحسینی (۱۳۸۹) همسو است.

بر اساس یافته‌ها عوامل مؤثر در عدم شرکت در نمازهای جماعت به ترتیب اولویت: عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت، همزمانی برپایی نماز با کلاس درس، همزمانی برپایی نماز با توزیع غذا، انجام

سخنرانی بین دو نماز، نداشتن وقت کافی، طولانی بودن نماز جماعت، وضعیت جسمانی بعضی افراد مانند بوی عرق بدن و ...، انتظار زیاد جهت بر پایی نماز جماعت، آمیختگی نماز با مسائل سیاسی، سبک شمردن نماز، شک به وقفی بودن محل نماز جماعت، تمسخر دیگران، احساس تحجر و عقب ماندگی بود. در پژوهش دیگری نیز به تأثیر این علل در عدم شرکت در نماز جماعت همچون انجام کارهای شخصی، کلاس درس، توزیع غذا، بی حوصلگی و طولانی شدن نماز جماعت اشاره شده است (نجابت و همکاران، ۱۳۸۷).

بر اساس یافته‌ها بیشترین علت عدم شرکت دانشجویان مورد پژوهش عدم آشنایی با احکام و آداب نماز جماعت بوده است که خود جای تأمل دارد و ضرورت برنامه ریزی جهت آشنا نمودن دانشجویان را با احکام و آداب نماز می‌رساند. این یافته با نتایج پژوهش‌های دیگر همسو است که موانع جذب جوانان به مسجد را عدم آشنایی با فلسفه نماز و اسرار نماز جماعت می‌داند و چون فلسفه جماعت‌ها عمدتاً در میان مردم غریب و ناآشناست، آشنایی جوانان با این مفاهیم عظیم و درک فیض معنوی آن موجب علاقه‌مندی مضاعف در آن‌ها خواهد شد (رحمتی و سجادی، ۱۳۸۹). بنابراین افزایش آگاهی در مورد آثار، برکات و فلسفه نماز جماعت در شرکت در نماز جماعت مؤثر است (ذوالفقاری و خلجی، ۱۳۹۰).

همچنین برپایی نماز با کلاس درس و توزیع غذا نیازمند برنامه ریزی دقیق‌تر مسئولان آموزشی جهت عدم تداخل می‌باشد.

براساس نتایج بین اثر عوامل بازدارنده بر شرکت در نماز جماعت و شرکت در نماز جماعت تفاوت معنی داری وجود داشت؛ بنابراین باید جهت رفع این عوامل تلاش بیشتری صورت گیرد تا دانشجویان بیشتر در نماز جماعت شرکت نمایند.

ز) پیشنهادات :

پخش اذان جذاب در محیط‌های دانشگاهی

تشریح فلسفه، آثار و اسرار نماز جماعت و ارتقاء شناخت دانشجویان از آثار نماز جماعت فراهم سازی امکانات و شرایط کافی و مناسب از قبیل نمازخانه و ... جهت برگزاری نماز در محیط‌های دانشگاهی

توجه مداوم مسئولان به هرگونه برنامه ریزی جهت عدم تداخل با ساعت نماز انجام پژوهش‌هایی در آینده با هدف بررسی تأثیر آموزش آثار و اسرار نماز جماعت بر میزان شرکت دانشجویان در نماز جماعت

ح) محدودیت‌ها

محدودیت‌های این پژوهش اتکای یافته‌های پژوهش به اطلاعات حاصل از گزارشات شخصی دانشجویان در مورد نماز جماعت و استفاده از نمونه یکی از دانشگاه‌های کشور است.

Archive of SID

منابع

- قرآن مجید.
- آسیایی شفیعی، پروین (۱۳۸۹). وحدت و انسجام اسلامی مسلمانان در پرتو نماز جماعت و حج سال تحصیلی ۸۷-۸۶. ۸۶. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها: چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- آقامحمدی، جواد و عزیز اسدی (۱۳۸۹). میزان تأثیر پذیری فرزندان از والدین در گرایش به نماز. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- آل حسین حائری، پروین (۱۳۸۹). راهکارها و راهبردهای جذب جوانان به مسجد. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- الحسینی، سیدمصطفی (۱۳۸۹). بررسی میزان گرایش جوانان استان مرکزی به نماز جماعت و ارزیابی عوامل مؤثر بر آن. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها: چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- بناکار، بختیار؛ ایرج هاشم زاده، ابوالحسن فرامرزی، فرهود نیکوئی (۱۳۸۰). نگرش دانشجویان دانشکده علوم پزشکی فسا نسبت به اثربخشی نماز. فصلنامه طب و ترکیه، ش ۲ (زمستان): ۱۲۲.
- جاویدی آل سعدی، نسرین (۱۳۸۹). نقش امام جماعت در جذب جوانان به نماز جماعت و مسجد. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها: چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- جمالی، فریبا (۱۳۸۱). بررسی رابطه نگرش مذهبی، احساس معنابخش بودن زندگی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه‌های تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی. دانشگاه الزهراء.
- حمیدیان، برات (۱۳۸۹). مسجد و نیازهای معنوی جوانان. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- ذوالفقاری، علیرضا و حسن رضا خلجی (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر میزان حضور دانشجویان در نماز جماعت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تویسرکان. دین و ارتباطات، ش ۱ (پیاپی ۳۹): ۶۳-۷۷.
- رجبی، سوران و عادل زاهد بابلان (۱۳۹۱). متغیرهای مرتبط با جذب دانش آموزان به نماز جماعت از نظر عوامل مدرسه. فصلنامه روان شناسی و دین، ش ۱۷ (بهار): ۱۰۳.

۴۱۱ ◆ بررسی حضور و عوامل مؤثر بر شرکت دانشجویان در نماز جماعت ...

- رحمانی، محمد جواد (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر در گرایش و عدم گرایش دانشجویان در اقامه نماز جماعت. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش ۴ (پاییز): ۱۷۱-۱۹۹.
- رحمتی، هاجر و اکرم سادات سجادی (۱۳۸۹). تأثیر نظام آموزش و پرورش در گرایش جوانان به نماز جماعت و مسجد. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- سلیمانی، ایران و بتول عزیزی (۱۳۸۹). نماز جماعت و بازسازی معنوی دانشجویان. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- سمیع پور، زرین تاج و معصومه نجف زاده (۱۳۸۹). نقش عوامل داخلی مسجد در جذب جوانان به مسجد. مسجد، جوانان، چالشها و راهکارها، چکیده مقالات هجدهمین اجلاس سراسری نماز / گردآورنده معاونت فرهنگ، آموزش و پژوهش ستاد اقامه نماز. تهران، انتشارات ستاد اقامه نماز.
- طهماسبی پور، نجف و مرتضی کمانگیری (۱۳۷۵). بررسی ارتباط نگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و سلامت روان گروهی از بیماران بیمارستانهای شهدای هفتم تیر و مجتمع رسول اکرم (ص). پایان نامه دکترای پزشکی. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی ایران.
- علوی، سید حمید رضا (۱۳۸۵). عوامل مرتبط با اقامه نماز در دانش آموزان دبیرستان ها و دانشجویان دانشگاه های شهر کرمان. دوفصلنامه تربیت اسلامی، ش ۳ (۲): ۱۴۱.
- عمیدی مظاهری، مریم و مجتبی کرباسی (۱۳۹۳). بررسی فریضه نماز در دانشجویان جدید الورد دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در سال ۱۳۹۱. مجله تحقیقات نظام سلامت، ش ۱ (بهار): ۱۶۰-۱۶۷.
- غیاثوند، احمد (۱۳۸۶). بررسی وضعیت رفتارهای دینی در بین دانش جوانان. فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۳۰ (تابستان): ۱۲۵.
- فضل الهی، سیف اله و منصوره ملکی توانا (۱۳۹۲). واکاوی عوامل جذب دانش آموزان به نماز جماعت مدارس. ماهنامه معرفت، ش ۱۹۴ (بهمن): ۴۵-۵۸.
- محمدی، عبدالرضا و محمد عباسیان (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر تقویت و ارتقای معنویت دانشجویان (بررسی موردی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع)). فصلنامه مدیریت نظامی، ش ۳۹ (پاییز): ۱۶۳-۱۹۴.
- نجابت، محمود؛ سید تقی حیدری، مهدی شهریاری، علی ریاستی، ام‌الله احمدیان، روح الله شعرا و محسن بهروزی (۱۳۸۷). بررسی دلایل عدم حضور دانشجویان در نماز جماعت. <http://nafistaringofteman.persianblog.ir/post/3>
- نصر، احمد رضا؛ حمیده معین پور، سید حمیدرضا عریضی سامانی و زهره باقری (۱۳۸۷). بررسی فراتحلیلی عوامل مؤثر بر جذب و شرکت دانش آموزان در نماز جماعت مدارس. نوآوری های آموزشی، ش ۷ (تابستان): ۲۶-۶۳.

- نصیرزاده، راضیه و مهدی و محمد هادی نصیرزاده (۱۳۹۲). انگیزه های نماز خواندن و تاثیر آن بر ادراک محدودیت های فردی، اجتماعی و محیطی اقامه نماز در دانشجویان. فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ش ۶ (بهار): ۱۵۵.
- نصیرزاده، راضیه و نرجس عرفان منش (۱۳۸۹). تفاوت های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت های اقامه آن در دانشجویان. مجله زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، ش ۲(۲): ۴۹-۶۷.
- نصیرزاده، راضیه؛ نرجس عرفان منش و مسعود حسین چاری (۱۳۹۰). مقایسه نگرش و پای بندی دانشجویان ساکن خوابگاه و دانشجویان دیگر، نسبت به نماز و ادراک موانع فردی و اجتماعی و محیطی درباره آن. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش ۲ (پیاپی ۴۷): ۳-۱۹.
- هادوی، اصغر و محمدرضا حشمتی (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان پردیس دانشگاه شاهد به نماز خواندن (با تاکید بر جو دینی خانواده، گروه دوستان، استادان دانشکده). فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ش ۳ (تابستان): ۲۰۳.
- یعقوبی، حمید؛ حمیدرضا حسن آبادی، حمید پیروی، حمید پورشریفی، سعید اکبری زردخانه، حسن حمیدپور، ناصر صبحی قراملکی، اصغر هادوی، زهرا کاویان، محمدرضا حشمتی و مرضیه رضوی (۱۳۹۲). بررسی وضعیت گرایش به نماز خواندن در بین دانشجویان بر حسب متغیرهای جمعیت شناختی. فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ش ۷ (تابستان): ۱۸۷.

Archive of SID